

HAYDAR ERGÜLEN'İN 40 ŞİİR ve BİR... 'İNDE SAPMALAR

Dr. Derya Yaylı
Dokuz Eylül Üniversitesi,

Abstract

In this study, Haydar Ergülen's 40 Şiir ve Bir was examined in terms of the properties of language used in poetry. This study aimed at not only examining the book from the viewpoint of deviations but also introducing deviations through an analysis of the book. The analysis showed that the book is rich in different types of deviations.

1. Şiir Dili ve Öne Çıkartma

Roman Jakobson, şiirin amacı dildeki estetik işleve dikkat çekmektir, der (İnce, 1993). Şiir gündelik dilin sözcüklerinden ve dilbilgisinden yararlanırken, ölçüt dile uymayan ve kendine özgü bir dilbilgisi kullanır. Estetik işlevin özünde de bu farklılaşma yatar. Özdemir İnce (1993) “şiir olmayan metin, yazarının metne yüklediği bilginin anlamını ve onun bildirisini dile getirir; şiir olan metin ise kendi anlamını üretir”(s. 14), diyor. Görülüyor ki şiir bu anlam üretme işini kendine ait sözcük ve dilbilgisi kullanımı ile gerçekleştirir. Öyleyse varlığından söz edebildiğimiz şiire ait bir dilbilgisinin, şiir de bir dil olayı olduğuna göre, dilbilimsel bir yöntemle incelenmesinden söz edilebilir. Diğer bir deyişle, şiir dilini gündelik dilden farklı kılan dilsel özellikler, dilbilgisel ve sözcüksel sapmalarla gerçekleştirildiğine göre, dilbilimsel yaklaşımlarla incelenebilir. Şiir, şiir olmayan metinden öne çıkartılmış öğeleriyle ayrılır. Bu çalışmanın amacı, Haydar Ergülen'in (1997) *40 Şiir ve Bir...*'inde öne çıkartılmış öğelerden sapmaların incelenmesi ve yorumlanmasıdır.

Şiir dilinde öne çıkartma, sapmalar ve düzenlilikler ile gerçekleştirilir (Yalçın, 1991; İnce, 1993; Aksan, 1996; Özünlü, 1997). Roman Jakobson özellikle düzenlilikler adını verdiğimiz yineleme ve koşutlukların önemini

vurgular. Ancak düzenliliklerin yanı sıra sapmaların da şiir dilinin özelliklerinden olduğu daha önce belirtilmişti. O halde, sapmalar ve düzenlilikler şiirsel işlevi belirgin kılan öne çıkartma öğeleridir. (İnce, 1993; Yalçın, 1991). Şiir dilinde gündelik dile müdahaleler vardır. Bu müdahaleler şiirde bazı dil öğelerinin öne çıkartılmasını sağlar. Öne çıkartma işleminin sürekli ve dizgesel olması önemlidir. Öne çıkartmaların şiirdeki etkisi, bu öğelerin anlamı sağlayan metin içi ilişkilerine yani bağlantı (cohesion) gücüne bağlıdır. (İnce, 1993) Aksi halde şiirsel işlevin baskın ya da belirgin olması sağlanamaz..

2. Sapmalar

Şiir dilinin en önemli özelliklerinden biri sapmalardır. Sapmaları kullanan şairin amacı dile yeni bir ivme ve güç kazandırmak, göstergeleri daha etkili kılmak ve okurda farklı duyumsamalar yaratmaktır. Ölçüt dilden yapılabilecek her türlü sapma bazı öğeleri öne çıkartacaktır: Sözcüklerin ses ve biçimsel özelliklerinde değişiklikler, dilbilgisi kurallarına ters bir sözdizimi uygulaması, yeni sözcük ya da sözcük öbekleri yaratma söz konusu sapmalara neden olur. Sapmalar genelde bilinçli olarak yapılırlar ve sekiz grupta incelenebilirler: **Sessel, sözcüksel, yazımsal, sözdizimsel, anlamsal, şivesel, kesimsel ve tarihsel dönem.** (Boztaş, 1994)

Düzenli ve yerinde kullanılmış sapmaların şiir dilini zenginleştirdiği açıktır. Özdemir İnce (1993) “şiirlerin yüzey yapılarında kalmış ve derin yapıda kendilerine çağrışım alanları açamamış”(s. 24) sapma örneklerinin şiirimize köstek olduğunu söylüyor. O zaman, derin yapıda tutarlı bağlaşıklık bulan bir sapma başarılı sayılabilir.

Sözü edilen sapmaların *40 Şiir ve Bir...*'de nasıl uygulandıklarını incelenip, bazı örnekleri yorumlanacaktır.

2.1. Sessel Sapmalar (Phonological Deviations)

Sessel sapmalar genellikle bir sesbirimin sözcüğe eklenmesi ya da çıkarılmasıyla yapılır. Genelde konuşma dilinde kullanılmayan bir sesbirimin yerine kullanılan bir sesbirimi tercih edilir. *40 Şiir ve Bir...*'de bu tür sapmaların kullanımına göz atalım:

“N’olur açılmasa da onu da böyle sevsek,” (Şaşkın,25)

“... Üzgün şarap olur karaüzümden

ezilmiş sözleriyle ya üzgün ruh n'olur?" (Üzüm,29)

"gemiler gibiyim, günüm kalmadı, n'oldu" (Kısa,34)

Bu örneklerde, **ne** sözcüğünün /e/ sesi konuşma diline uygun olarak düşürülmüş ve sonraki sözcükle kaynaştırılmıştır. Bu durum /e/ sesinin kaybolmasına neden olduğu için bir sapma oluşmuştur.

2.2. Sözcüksel Sapmalar (Lexical Deviations)

Sözcüksel sapmalar şiirimizde sıklıkla kullanılan sapmalardandır. Dilde olmayan yeni sözcükler uydurmak ya da yapım ve çekim eklerini kullanarak yeni sözcükler türetmek bu tür sapmaların elde edilme yollarıdır. *40 Şiir ve Bir...*'de bu tür sapmalara pek rastlamıyoruz. "Rüyakâr" şiirinde şiirin de ismini oluşturan "rüyakâr" sözcüğü, rüya sözcüğüne kâr soneki getirilerek türetilmiştir. Böylece çok rüya gören ve bu işi devamlı yapan bir kişi anlamında bir sözcük ortaya çıkmıştır. Gözde bir rüya gibi akan "Rüyakâr" şiirinin içinde böyle bir sözcük rahatsızlık vermemekte, hatta gerekli gibi durmaktadır.

2.3. Yazımsal Sapmalar (Graphological Deviations)

Yazımsal sapmalar, alışılmış çizgisel yazım dizgesinin dışına çıkılarak gerçekleştirilirler. Sözcükler ya da harfler arasındaki olağandışı boşluklar, özel yazım kümelenmeleri, sözcüğün dizeler arasında bölünmesi, dizelere küçük harfle başlamak, aykırı büyük harf kullanımı yazımsal sapmaları oluştururlar.

40 Şiir ve Bir...'deki kırk şiir dizelerle yazılmış olmasına karşın bir düzyazı disiplini göze çarpıyor. Tümceler dizelerin sonunda ya da ortasında bitebiliyor. Noktalama imleri (20 ve 21inci dizeler dışında) düzyazı kurallarına göre kullanılmış ve büyük harf kullanımı bu kurallara bağlı. Bu nedenle de bazı dizeler büyük harfle başlıyor, bazıları ise küçük harfle. Kitabın tamamı için geçerli olan dizeler halinde yazılmış düzyazı görünümü bir yazımsal sapma yaratıyor. Bunun dışındaki yazımsal sapmalara örnekler verelim:

*"çarşılara pazar kuruldu çoktan, inciler göz-
evlerine çekildi,..."* (Rüyakâr,18)

*"Viranbağdan viran ruha sürgün bir kuş-
üzümü kadar ufak eski günlerde"* (Üzüm,29)

“veda ettiysen kendine, eski hayâl-

hanede bir odası bile yok ıssızlığın,”(Klişe,37)

Bu örneklerde, bir bileşik ismin kendini oluşturan isimlere bölünerek bir sapma oluşturduğunu görüyoruz. Bileşik ismin yarısı bir dizede, diğer yarısı ise sonraki dizede yazılmış. Böyle bir sapmanın amacı bölünen sözcüğü hem bir bütün hem de parça parça anlamlandırma uğraşısıdır. “Kuşüzümü” bir bileşik isim olarak bir anlama sahipken, “kuş” ve “üzüm” olarak da ayrı ayrı anlamlandırılabilir. Her iki kullanım da şiirin bütünlüğü göz önüne alındığında tutarlı bağlaşıklar bulabilmektedir. Bağ, kuş, üzüm ve kuşüzümü şiirde anlamlı bir bağlam yaratmışlardır.

“...:Ötekinin yerini

almış kadar çok/ az görüyorum hem kendime

gittiğim beni, çokluktan az alabilmişim meğer

kendimi. Yoktan çoğa salındım vardım ki boş

dünya sayfasıymış bu, sır oldu, şüphe açtı

az/ çok az, çok/ az yakın kıyısında o sırrın

ne bir sayfa kalkış lirik ne bir tamam hevesi” (Kedi,47)

Yukarıdaki dizelerde, “az” ve “çok” sözcüklerinin arasına getirilen kesme işareti ile ayrı bir yazımsal sapma yaratılmıştır. Böylece bu sözcükler “çok”, “az”, “az çok” ve “çok az” gibi farklı okumalara ve anlamlandırmalara açık duruma gelmişlerdir.

“o’ysa gövdesinin ruhuna kiraladığı odadan” (Bahçıvan,19)

“o nezahetli hüznüle sevdim hem Ali Ekber Çiçeği” (Cumartesi,44)

Yukarıda “oysa” sözcüğünde *o* ise anlamını vurgulamak için yazımsal bir sapma yaratılmıştır. Diğer dizede ise, Ali Ekber Çiçek özel ismi bir hal eki almış, *Ali Ekber Çiçek*’i şeklinde yazılması gerekirken, konuşma diline uyum göstererek Çiçeği şeklinde yazılmıştır. Aynı zamanda, *Ali Ekber*’in bir çiçek ismi gibi durmasına neden olmuş ve Sina çiçeği gibi bir kullanıma tutarlılık kazandırmıştır.

40 Şiir ve Bir... 'deki yazımsal sapmaların amacı metni okura sunarken çoğul okumalara olanak tanımaktır. Açılan farklı anlam kapıları, biçim-içerik tutarlılığın göstergesidir.

2.4. Sözdizimsel Sapmalar (Syntactic Deviations)

Sözdizimsel sapmalar, sözcüklerin sıralanışında görülen aykırı kullanımlardır. İsmi hallerinde yapılan değişiklikler, geçişsiz fiillerin geçişli gibi kullanılması ve anlamı zorlaştıran alışılmadık sözdizimi bu tür sapmaları oluştururlar. Devrik cümle yapısı yüzünden, şiirlerdeki dizelerin çoğu sözdizimsel sapmaymış gibi algılanabilir. Ancak Türkçe kendi özünde devrik kullanıma yatkın bir dil olduğu için her devrik yapının sapma olması düşünülemez.

İsmi hallerinin değiştirilmesi ve geçişsiz fiillerin geçişli gibi kullanılmasıyla oluşturulan sapmalara, 80'li ve 90'lı yılların şiirinde çok fazla görüldüğü halde, 40 Şiir ve Bir... 'de rastlanmıyor. Aşağıdaki örnekte görülen sözdizimsel sapmayı bu genellemenin dışında tutmak gerekiyor:

"bana ne deseydim" (Gülümseyiş,42)

Fiilin öznesinin ve nesnesinin aynı kişi(ya da şey) olması dönüşlülük durumu yaratır ve böyle durumlarda nesne olarak *kendi* sözcüğü bir kişi ekiyle kullanılır. Yukarıdaki tümcenin doğru kullanımı şöyle olacaktı:

kendime ne deseydim

Bu sözdizimsel sapmayla birbiri ardına gelemeyecek sözcükler beraber kullanılarak dilbilgisi kuralları bozulmuştur. Haydar Ergülen, bu yöntemle *ben* sözcüğünü özellikle vurgulamak istemiştir.

"Provasız, teyelsiz yeni bir konfeksiyon

kupon kumaşlar tozlu terziler kupon

makasın değdiği kâğıt acımıyor da artık

söz kuponsa kalırsınız şiirsiz..." (Kupon,28)

Bu örnek, anlamı zorlaştıran bir sözdizimi için verilmiştir. Sözdizimsel bir sapma anlamsal bir sapmayı da beraberinde getirmiştir. Bunun gibi

yapılarda, şiirin çözümlenebilmesi için üretimsel dönüşümlü dilbilgisine (generative transformational grammar) gerek duyulabilir. Bu tür sözdizimsel sapmaların çok fazla kullanımı şiirin akıcılığını engelleyip, temposunu düşürebilir ve anlamı tehlikeye sokabilir. Haydar Ergülen, *40 Şiir ve Bir...*'de bu tür sapmalardan genel anlamda uzak durmaktadır.

2.5. Anlamsal Sapmalar (Semantic Deviations)

Şair, seçtiği sözcüklerin tüm anlam değerlerinden yararlanmak ve etkili bir dil yaratmak için anlamsal sapmalara başvurur. Anlamsal sapmalar şiirin özüdür ve sözcüklerin sözlük anlamlarının dışında ve kendilerine özgü olmayan sıfat ve zarflarla beraber kullanılmasıyla gerçekleştirilirler. Örneğin, insana özgü olan *kederli* sıfatı insan olmayan bir ismin önüne getirilebilir: *kederli orman* gibi. Dilde anlamı oluşturan göstergelerin işlevidir. Gündelik dilde bir gösterene (signifier) karşılık bir gösterilen (signified) varken şiir dilinde bir gösterene karşılık birden fazla gösterilen olabilir. Günlük dilde şiirsel olmayan metinlerde anlam çizgisel iken şiir dilinde anlam sapmalıdır. Öyleyse, şiir dilindeki oynak olan anlamın okur tarafından erişilmeye gereksinimi vardır. Şiirde anlamdan daha çok okuru sürecin içine katan anlamlamadan söz edebiliriz.

Şiir dilinin bu gösterge yapısı, şiirde kullanılan sözcük ya da sözcük öbeklerinin sık sık tek ve doğru anlamdan sapmasına yol açar. Bu tür sapmalar birçok şiir kitabında olduğu gibi *40 Şiir ve Bir...*'de de çokça kullanılmıştır.

"eski ahşap huysuzdur" (Komşu,13)

"Evin sözleri taşıdı balkona geldi" (Durgun,14)

"eski sesli haziranın tam ortasından" (Haziran,21)

"ne bir sarhoş gemi" (Kara,23)

"onun cömert sessizliğini toplarlar" (Abdal,31)

"sözlerse şairin eline bakıyor yaşamak için" (Kısa,34)

"benim içbükey sesime benzer sesiyle" (Cumartesi,44)

Bunlara benzer daha pek çok örnek kitabın içinde yer almaktadır. Anlamsal sapmaların daha çok değişmeceli (figurative) kullanımın örnekleri

olduğunu görüyoruz. Söz sanatları, anlamsal sapmaların beslendiği önemli bir kaynaktır. Söz sanatlarının 40 Şiir ve Bir... 'deki kullanımı ise geleneğin abartısızca günümüze taşınmasının başarılı örnekleridir. Bu sanatların derinliğine incelenmesi için dilbilimsel yaklaşım yeterli değildir ve anlambilimsel bir yaklaşımı da gerektirir. Söz sanatları ayrı bir incelemenin konusu olmalıdır. Bu çalışma dilbilimsel (biçimsel) düzeyde olduğu için anlamsal sapmaların derin yorumuna girmeyeceğim.

2.6. Şivesel Sapmalar (Dialectical Deviations)

Şiirde ölçüt dil yerine yöresel bir dil kullanımı, eğer yöresel dil ölçüt dilden sapıyorsa, bir şivesel sapma oluşturur. Günümüz şiirinde eskiye oranla daha az görülen bu sapama türüne 40 Şiir ve Bir... 'de rastlanmıyor.

2.7. Kesimsel Sapmalar (Deviations of Register)

Ölçüt dilin kullanılmadığı bir başka sapma türü de kesimsel sapmalardır. Şair, farklı kesimlerden insanların dilini şiire aktarabilir. Çingenelerin, kabadayların, askerlerin ya da bir meslek grubunun kullandığı dilbilgisi ve sözcükler ölçüt dilden bir sapma yaratabilir. Haydar Ergülen, "Kısa" şiirinde bir denizciyi, "Bulut" şiirinde de bir çocuğu konuşturuyorsa da bu şiirler birer kesimsel sapma örneği değildir; çünkü ölçüt dile bir aykırılık ve karşıtlık durumu yaratılmamıştır. Kısaca, 40 Şiir ve Bir... 'de kesimsel sapma örnekleri yoktur, denebilir.

2.8. Tarihsel Dönem Sapmaları (Deviations of Historical Period)

Şairler günümüze ait olmayan sözcükleri şiirlerinde kullanarak ya da geçmişte yaşamış kişileri ve yaşanmış olayları güncelleştirerek tarihsel dönem sapması yaratırlar. Bu tür sapmalar, şiire geçmiş dönemin havasını vermek, ses ve uyak yaratmak ya da geçmişle günümüz arasında anlamsal bir köprü kurmak için kullanılırlar. 40 Şiir ve Bir... 'de görülen eski sözcük kullanımı şairin ses, uyak ve söz sanatları oluşturma kaygısına bağlanabilir. Şiirlerde; *nâr*, *hatrâ*, *temaşa*, *hadise*, *rayiha*, *hicran*, *şems*, *kamer*, *aysâr*, *dem*, *nezahetli*, *seferî*, *müşkül*, *meşrep* gibi sözcükler günlük sözcük kullanımından bir sapma yaratmaktadırlar. Bu sözcüklerin bazılarının bağlamlarına göz atalım:

"tutunup aşkına hemen nara gidelim

Nârın elinden kopardık şu aşkı diyelim!” (Nar,16)

Yukarıdaki örnekte “nar” sözcüğünün iki anlamı (meyve ve ateş) kullanılarak bir cinas oluşturulmuştur ve bu yüzden istemli ve yerinde bir kullanımdır.

*“öyle yalnızım karada, ne bir sarhoş gemi,
ne martuların tuhaf sesleri, anlaşılmasın diye
bu yalnızlık seferinin karada geçtiği, denize
sürdüm şiiri, belki kılavuz, belki bir seferi...” (Kara,23)*

Bu örnekte ise “seferî” sözcüğü, sonundaki /i/ sesi ile bir uyak oluşturmaktadır.

*“küçücük bir bağdan ibaretmiş duygusu;
bu müşküle olmalı, bu kınalı yapıncak
ya şu karüzüm nişanlıma benziyor mu” (Üzüm,29)*

Yukarıda “müşkül” sözcüğünün kullanımı, /ü/ ve /ş/ sesleriyle yaratılan iç sese uyumludur. Burada da eski bir sözcüğün kullanımı şiirin biçimi gereğidir. Yukarıdakilere benzer başka örnekler de sıralanabilir. Görülüyor ki, *40 Şiir ve Bir...*’de tarihsel dönem sapmaları şiirlerin biçim-içerik bütünlüğünün gerektirdiği kullanımlardır ve amaçlıdır.

3. Sonuç

Sapmalar şiirin derin yapısını etkilemeli ve anlamsal bir bağlaşıklık bulmalıdırlar. Aksi halde yüzeysellikten öteye gidememiş sapmalarla dolu bir şiir kitabı okura ait olan anlamlama işlevini engeller ve şiirsel işlevin önüne set çeker. *40 Şiir ve Bir...* kullandığı her sapmayla bu tehlikeye düşmemiş ve şiir gözükmeye uğruna gereksiz ve çağrışımsız kullanımlara yer vermemiştir. Kitabın biçimsel başarısının bir ayağını yerinde kullanılmış sapmaların sağladığı öne çıkartma öğeleri sağlamıştır.

Kaynakça

- AKSAN, D. (1996) *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Engin Yayınevi: Ankara
- BOZTAŞ, İ. (1994) 'Şiir Dilinde Sapmalar', *Kuram*, 5, ss. 25-29.
- ERGÜLEN, H. (1997) *40 Şiir ve Bir...*, Varlık Yayınları: İstanbul.
- İNCE, Ö. (1993) *Yazınsal Söylem Üzerine*, Can Yayınları: İstanbul.
- ÖZÜNLÜ, Ü. (1997) *Edebiyatta Dil Kullanımları*, Doruk Yayınevi: Ankara.
- YALÇIN, M. (1991) *Şiirin Ortak Paydası*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları: Sivas.